

22. YASAMA DÖNEMİ'NİN (2002-2007) ARDINDAN, YASAMA BAĞIŞIKLIKLARI KONUSU

Dr. Murat Sevinç

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

• • •

Özet

Yasama bağışıklıkları, 1982 Anayasası'nın kabulünden bugüne tartışılan bir konudur. Parlamento üyelerine tanınan bağışıklıkların amacı, milletvekillerinin yasama çalışmalarını yerine getirirken herhangi bir baskı altında kalmalarını önlemektir. Bağışıklıklar, Batı demokrasilerinin tümünde anayasal ya da yasal düzenlemelere konu olmuştur. Bu ülkeler, bağışıklıkların asıl amacına, yani parlamento üyelerinin baskı altında kalmadan ve yasama etkinliği sırasında bir engelle karşılaşmadan, görevlerini özgürce yerine getirebilmelerini sağlamaya yönelik düzenlemeler yapmıştır. Türkiye'deki sorun, kürsü dokunulmazlığı olarak da adlandırılan ve Batı'da neredeyse mutlak olan *sorumsuzluk* tam sağlanamazken, çok sınırlı olması gereken *dokunulmazlığın* gereğinden fazla tanınmış olmasıdır. Bu durum da, yasa karşısında eşitlik ilkesinden verilen, kamu yararını da aşan bir ödün olması bakımından haklı olarak eleştirilmektedir. İşte Türkiye'de, Anayasa'nın 83. maddesine yönelik yapılacak bir anayasa değişikliği, gereğinden fazla kalın olan dokunulmazlık zırhının törpülenmesi ve sorumsuzluğun da tam olarak sağlanması amaçlarına yönelik olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Parlamento, bağışıklık, sorumsuzluk, dokunulmazlık, siyasi parti.

*The Issue of Parliamentary Privileges After the 22nd Legislative Period
(2002-2007)*

Abstract

Parliamentary privileges has been a matter for discussion as of the adoption of 1982 Constitution. The reason why members of the Parliament have been equipped with privileges is to make sure that deputies are not under any kind of pressure while they execute legislative tasks. Immunity has been a subject of constitutional or legal regulations in all the Western democracies. These countries introduced regulations to serve the essential purpose of immunities, which is to make sure that members of the parliament fulfill their duties freely without any pressure and obstacles during legislative activity. The problem in Turkey is that irresponsibility and is almost absolute in the West could not be fully furnished whereas immunity that should be strictly limited has been exceedingly conferred upon members of the Parliament. Such a case is being rightfully criticized since it is compromising the principle of equality in a way that goes beyond public good. Thus, a constitutional amendment that is to be introduced into article 83 of the Constitution in Turkey should serve the purposes of chipping down the exceedingly thick immunity shield and full furnishing of irresponsibility.

Keywords: Parliament, privilege, irresponsibility, immunity, political party.

22. Yasama Dönemi'nin (2002-2007) Ardından, Yasama Bağışıklıkları Konusu

Milletvekilleri, yasama çalışmasını engellenmeden yapabilmek, düşüncelerini korkmadan dile getirebilmek için sıradan yurttaştan daha güvenceli bir çalışma ortamına gereksinim duyar.¹ Yasama organı üyelerinin, diğer yurttaşlardan farklı olarak sahip olduğu güvenceler sadece onların değil, aynı zamanda üyesi oldukları parlamentonun da özgürlüğü, bağımsızlığı anlamına gelir. Dolayısıyla yasama bağışıklıkları kişilerin kişiliğine değil, görevleri nedeniyle, kamu yararı ve parlamentoların bağımsızlığı ilkeleri göz önünde bulundurularak tanınan ayrıcalıklardır.² Ama bunlar, adı üstünde, ayrıcalıktır. Yani yurttaşların bir kısmına, görevlerinin niteliği gereği farklı, yasa karşısında eşitlik ilkesine aykırı şekilde davranılmaktadır. Yasama bağışıklıkları, yasa karşısında eşitlik ilkesinden verilen ödün olması bağlamında pek çok tartışmaya neden olmuştur; üstelik tartışmalar sadece Türkiye’de değil, farklı boyutlarda da olsa, özellikle yolsuzluklarla savaşım vermek zorunda kalan başka demokratik ülkelerde de yaşanmıştır.

Bu nedenle, bağışıklıkların zaman zaman büyük itirazlara konu olmasının temelinde yasa karşısında mutlak eşitlik ilkesinin bir istisnası olmasının yattığını söylemek çok da yanlış olmaz. İstisnanın kapsamının genişlemesi, parlamento üyesini koruyan zırhın daha da kalınlaşması anlamına gelir. Zırh, milletvekilinin yasama çalışmasına katılmasını sağlayacak kalınlıkta ise burada kamu yararından; yok eğer kişinin, sıfatını kullanarak ya da daha

1 Bu yazının çatısı, Murat Sevinç’in 2004 yılında *Türkiye’de Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları* başlığıyla kitap olarak yayınlanan doktora tezinden (Yasama Bağışıklıkları) alınmıştır.

2 Özbudun’a göre, yasama bağışıklıklarıyla kamu yararının daha iyi gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır: “Diğer bir deyimle, milletvekilinin, kendisine sağlanan bu ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar sayesinde yasama görevini daha iyi yapabilmesindeki kamu yararı, milletvekilleriye tanınan ayrıcalıkların eşitlik ilkesini ihlal etmesindeki kamu zararından daha büyüktür” (Özbudun, 1993:249).

doğru bir deyişle arkasına saklanarak yargılamadan kaçmasına izin veriyorsa, eşitlik ilkesinin ihlalden söz edilebilir. Çünkü artık burada bir 'yarar'dan bahsetmeye olanak yoktur.³ İşte bu yüzden ki, tüm batı demokrasilerinde bağımsızlıklar, ayrıcalık zırhının inceltilmesi amacı göz önünde bulundurularak tanınmıştır. Türkiye'de de, özellikle 1982 Anayasası döneminde, konuya ilişkin düzeltim çabaları sürekli gündemde olmasına karşın, bugüne dek hiçbir parlamento çoğunluğu buna yanaşmamıştır.

Gerçekten de, Türkiye'deki hükümetler ve muhalefet partileri, dokunulmazlıkların kaldırılması/sınırlandırılması konusunu sürekli olarak gündemde tutmuştur. Konu, özellikle meclis dışında ya da muhalefette kalan siyasi partiler açısından son derece verimli bir propaganda malzemesi olarak da varlığını sürdürmüştür. Batı demokrasilerindeki tartışma ise, bir ölçüde yasama bağımsızlıklarının gerekliliğini sorgulamaya yönelik olmakla birlikte, temelde, söz konusu ayrıcalıkların içeriği ve uygulanma şekli açısından yürütülmüştür. Yasama bağımsızlıkları, tüm Batı demokrasilerinde anayasal ya da yasal düzeyde düzenlenmiştir. Her ne kadar, aynı tüze sistemine dahil olması ve Türkiye'ye büyük ölçüde örneklik teşkil etmesi açısından Fransa'daki düzenlemeler önemliyse de, bağımsızlık kurumunun kökeni ve tartışmaların yoğunluğu/g üncelliği açısından İngiltere'nin konumu yaşamsaldır. Ancak bu ülkelerdeki genel durumu anlatmadan önce, yinelemeyi göze alarak, yasama bağımsızlıklarının tüm demokratik düzenlerde farklı düzeylerde de olsa yer aldığını belirtmek gerek. Örneğin Türkiye'ye kaynaklık etmiş olmasa da özellikle eski doğu bloku ülkelerinin, yeni demokratik anayasalarını hazırlama süreçlerinde bağımsızlıklar konusuna özel bir yer vermiş olmaları gözardı edilemez.⁴

3 Kıratlı'ya göre de yasa önünde eşitlik ilkesinin maddi etki ve yaptırımının en çok duyulduğu alan kuşkusuz ceza kanunudur: "...Aynı suçu işleyenlerin, aynı cezaya çarptırılması Ceza Kanunu önünde eşitlik kuralının en tabii ve kaçınılmaz sonucudur. Mutlak adalete uygun olanı da budur... Ancak hukukun gayesi mutlak adalet değildir. Hukuk mutlak adaleti bir nirengi noktası olarak daima göz önünde tutmakla beraber sosyal faydayı gerçekleştirmek zorundadır. Mutlak adaletin, sosyal fayda zorunluluklarıyla yumuşatılmış haline bazı hukukçuların deyimiyle 'beşeri adalet' de diyebiliriz" (Kıratlı, 1961:1-2).

4 Yasama bağımsızlıklarından biri olan ve 'kürsü dokunulmazlığı' olarak adlandırılan sorumsuzluk, (kurumun mantığına sadık kalınarak) bu ülkelerin tamamında mutlak olarak tanınmıştır. Örneğin Çek Cumhuriyeti Anayasası, milletvekillerinin yasama etkinlikleri nedeniyle meclis dışında mutlak olarak sorumsuzluklarını öngörmektedir (md.27/2). Bosna-Hersek Anayasası ise, milletvekillerinin cezai ve tüzel olarak sorumsuzluklarını güvence altına alır (md.4/3-j). Yine tüm bu anayasalarda, mutlak sorumsuzluğun, milletvekillerinin 'yasama çalışmalarıyla' ilişkili eylemleri kapsadığı belirtilmiştir ki 'yasama çalışması' kavramı aşağıda açıklanacaktır. Yasama

Türkiye’de, dokunulmazlıklar üzerine yapılan tartışmalar, 22. Yasama Dönemi’nde de (2002-2007) durulmamış, özellikle iktidar partisi AKP ile muhalefetteki CHP arasında sonu gelmeyen sürtüşmelere neden olmuştur. Bu nedenle, yasama bağışlıklarının kökeni ve Türkiye’deki durumun incelenmesine geçmeden önce, 2002-2007 arası dönemde, savcılıklardan TBMM’ye gelen dokunulmazlığın kaldırılması taleplerini içeren dosyalar üzerinde kısaca durmakta yarar var.⁵

22. Dönem (2002-2007) arası, dokunulmazlık dosyaları⁶

22. Dönem’de, dokunulmazlıkların kaldırılmasına ilişkin TBMM Başkanlığı’na ulaşan talep sayısı 299’dur. Bu sayı, bir yasama dönemi için hiç de azımsanamayacak bir rakamdır. Tahmin edilebileceği gibi, hiçbir milletvekilinin dokunulmazlığı kaldırılmamıştır. Kuşkusuz, rakam, dokunulmazlığının kaldırılması talep edilen 299 milletvekili olduğu anlamına gelmez. Çünkü pek çok talep aynı isimler için yinelenmiştir.

Hakkında dosya bulunan milletvekillerinin, yöresel dağılımını yapmak, iki nedenden dolayı anlamlı bir sonuç vermemektedir. İlki, hemen her bölgeden milletvekili vardır; ikincisi, bazı isimler hakkında çok sayıda dosya olduğu için,

bağışlıklarının diğer ve Türkiye’de asıl tartışma yaratan kanadı olan dokunulmazlık konusundaki düzenlemeler de, demokratik ülkelerdeki eğilime uygun olarak yapılmıştır. Örneğin tüm bu anayasalarda, suçüstü durumu, dokunulmazlığın istisnasıdır. Bu durumda, meclislerin hemen bilgilendirilmesi gerektiği de hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte ayrıksı hükümler de vardır. Örneğin Çek Cumhuriyeti Anayasası’na göre, suçüstü durumundaki tutuklamada, milletvekilinin üyesi olduğu meclisin başkanı, üyenin 24 saat içinde mahkemeye çıkması için izin vermezse milletvekili serbest bırakılır (md.27/5). Sırbistan (md.87/3) ve Hırvatistan (md.75/4) Anayasaları suçüstü durumunda, fiilin belli ağırlıkta bir cezayı gerektireceğini hükme bağlamaktadır. Her iki Anayasa’da da fiil ‘beş yıldan fazla’ ceza gerektirmelidir. Adı geçen ve çalışmada yararlanılacak tüm diğer anayasa metinleri şu internet adresinde bulunabilir: www.oefre.unibe.ch/law/icl/index.html. Konuya ilişkin yasal düzenlemeler için önerilebilecek bir başka adres: www.ipu.org/parline-f/reports. Ayrıca bkz. Sevinç, 2004: 5 vd. ve Gözler, 2001:100-101.

5 Türkiye’de 1928’den bugüne, 36 milletvekili ve 6 senatörün dokunulmazlıkları kaldırılmıştır.

6 TBMM’den, dokunulmazlık dosyalarına ilişkin bilgiyi edinmemde büyük yardımı olan, Kanunlar ve Kararlar Dairesi Müdür Yardımcısı Doç. Dr. Şeref İba’ya çokça teşekkür borçluyum.

seçildikleri bölgenin adı daha çok anılmaktadır ki buradan bölgesel yoğunluk konusunda bir sonuca varmak yanıltıcı olur.

Dosya sayılarını yıllara ayırırsak: 1. YY (Yasama Yılı)'de 85, 2. YY'de 98, 3. YY'de 29, 4. YY'de 38 ve son yılda 49 dosya bulunmaktadır. Dosyaların çoğu 'gündemde' bir kısmı 'komisyonda' çok azı da, 'Başbakanlığa geri verildi' görünmektedir.

Bu dosyaların partilere dağılımı ise şöyledir: *İlk yılki* 85 dosyanın 43'ü AKP, 33'ü CHP, 7 DYP, 1'i ANAP ve 1'i bağımsız milletvekiline; *2. yıl*, 51 AKP, 40 CHP, 3 ANAP, 1 DYP ve 3'ü bağımsız adaylara; *3. yıl*, 21 AKP, 5 CHP ve 3 bağımsız; *4. yıl*, 11 AKP, 23 CHP, 2 ANAP, 1 DYP ve 1 GP (Genç Parti)'ye; son yıl ise, 44 CHP, 1 SHP ve 4 AKP'li milletvekiline aittir. 22 Yasama Dönemindeki toplan dosya sayısının partilere dağılımı ise; 145 CHP, 130 AKP, 9 DYP, 7 bağımsız, 6 ANAP, 1 SHP ve 1 GP şeklindedir.

Sayıardan çıkan ilginç bir sonuç, AKP'yi dokunulmazlıkları kaldırmamakla suçlayan CHP hakkındaki dokunulmazlık dosyasının AKP'den fazla görünmesidir. 'Görünmektedir' ifadesi özellikle kullanılmaktadır, çünkü hemen yukarıda da belirtildiği gibi bazı kişiler hakkında çok sayıda talep (dosya) olması, dağılımı etkilemekte ve yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin son yıl CHP dosyalarının diğer partilerle karşılaştırıldığında rekor düzeyde artmasının nedeni, iki milletvekili hakkındaki taleplerdir. Özellikle bir milletvekili hakkında 10'un üzerinde 'karşılıksız çek düzenlemek' gerekçesiyle dokunulmazlığın kaldırılması talebinde bulunulması hayli dikkat çekicidir. Yine örneğin DYP hakkındaki 9 dosyanın çoğu Parti'nin Genel Başkanı hakkındadır.

Yine ilgi çekici bir veri, söz konusu dosyalarda yöneltilen suçlamaların ciddi bir oranının, birkaç suç türünde yoğunlaşmış olması. Örneğin, 'görevi ihmal ve kötüye kullanmak', 'Devlet İhale Kanununa muhalefet', 'kamu görevlisine/görevli memura hakaret', 'evrakta sahtecilik' gibi. Adı en sık anılan suçlardan biri de, 'siyasal partiler, seçim, toplantı ve gösteri, dernekler kanunlarına muhalefet'. AKP'nin 22. Dönem boyunca yinelediği, haklarındaki dosyaların çoğunun son sayılan suç türüne ilişkin olduğu yönündeki iddiası ise sadece 'kısmen' doğru kabul edilebilir. AKP'ye ait 130 dosyadan 41'i, seçim kanunlarına muhalefete ilişkin. Dosyaların incelenmesinden, 'yüz kızartıcı suç' kategorisine giren fiillerden kaynaklanan suçlamaların da azımsanamaz sayıda olduğu görülmektedir.

Görüldüğü gibi, sadece bir dönemde TBMM'ye gönderilen ve sonuçsuz kalan dokunulmazlığın kaldırılması talepleri ayrıca yöneltilen suçlamaların niteliği, sorunun uzun süredir tartışma konusu olmasını anlaşılır hale getirmektedir.

Yasama bağımsızlıkları⁷

Yasama sorumsuzluğu

Yukarıda ‘kürsü dokunulmazlığı’ olarak da adlandırıldığı söylenen yasama sorumsuzluğu, parlamenterlerin yasama çalışmaları sırasında kullandıkları oy, dile getirdikleri söz ve sergiledikleri düşünceleri nedeniyle, parlamento dışında sorumlu tutulamamaları anlamına gelir. Bu bağımsızlığın nedeni, milletvekillerinin yasama çalışmalarını korkusuzca, herhangi bir kovuşturma endişesi taşımadan yerine getirebilmelerini sağlamaktır. Kuşkusuz bu güvence, yine başlangıçta da ifade edildiği gibi parlamentonun da ‘bağımsızlığı’ anlamına gelir.⁸ İşte gerek Türkiye’de gerekse Batı demokrasilerinde sorumsuzluk tanınmasının nedeni, milletvekilleri üzerinde yasama çalışması nedeniyle oluşabilecek baskıyı bertaraf edebilmektir.⁹ Çünkü, parlamenter yapıların kurulmasındaki tarihsel süreçte temelde yatan düşünce/ideoloji ister ulusal egemenlik (örneğin Fransa) isterse farklı tarihsel serüvenler olsun, sonuçta yasama bağımsızlıklarının tanındığı temsilcilerin sesi,

7 Konuyla ilgili çalışmalar ve tezler hakkında yapılan araştırmada, ilki yabancı ikincisi yerli olmak üzere iki çalışmanın, diğer çalışmalara esin kaynağı olduğu görülmüştür. İlki, Erksine May tarafından yaklaşık yüz elli yıl önce yazılmış (ve günümüze dek parlamento tarafından 30’a yakın bası yapmış), “A Treatise of The Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament” adlı eserdir. Eser, yasama bağımsızlıkları konusunda “kutsal kitap”tır. Türkiye ile ilgili temel kaynak ise, Metin Kıratlı’nın 1961’de yayınlanan doktora çalışması “Parlamanter Muafiyetler”dir. Daha sonra, 1991’de Akman Akyürek’in “Parlamanterlerin Yasama Faaliyetlerinden Dolayı Hukuki ve Cezai Sorumlulukları” adlı eseri (doktora tezi) yayınlanmıştır. Ayrıca biri doktora, üçü yüksek lisans olmak üzere dört tez daha dikkate değerdir. Yüksel Yalova’nın 1995 tarihli “Türkiye Örneğinde Yasama Dokunulmazlığı Kavramı” (Kıratlı’nın çalışmasının özeti niteliğinde olması açısından en az dikkate değer olan bu tezdır), M.Akif Bayram’ın 1993 tarihli “Yasama Dokunulmazlığı”, Ayhan Tosun’un 1997 tarihli “Yasama Dokunulmazlığı”, Gökhan Kalağan’ın 1999 tarihli “Parlamanter Sistemde Yasama Meclisi Üyelerine Tanınan Ayrıcalıklar ve Türkiye Değerlendirmesi”.

8 Sorumsuzluk bir yandan meclis üyelerine yasama görevlerinden kaynaklanan bir koruma sağlarken diğer yandan, meclisin toplu özgürlüğünü güvence altına almaktadır ve meclis bu sayede kendi yöntemlerini tayin edebilmekte, kendi üyeleri üzerinde disiplin yetkisine sahip olabilmektedir (Kıratlı; 1961: 24 vd.).

9 May de, aynı düşünceyi savunmuştur. Yazara göre parlamento üyelerinin sorumsuzluklarından vazgeçmemelerinin temelinde yatan nedenlerden biri, üyelere tanınan sorumsuzluğun, bir kurum olarak parlamentonun da sorumsuzluğunu güvence altına almasıdır. Sorumsuzluk, parlamentoya kendi işlem ve yöntemlerini belirleme, üyelerini davranışlarından dolayı cezalandırabilme yetkilerini vermektedir (May, 1957: 82-84).

ulusun sesi kabul edilmektedir; bu nedenle o sesin kısılması ya da kendini tehlikede hissetmesi sadece o kişilerin değil, tüm ulusun sorunu kabul edilir. Sorumsuzluğun tanınmasındaki amaç, milletvekilinin 'üstün ve ayrıcalıklı' kişiliğine bir ayrıcalık tanımak değil, yasama çalışmasının doğru dürüst yapılabilmesini sağlamak olduğu için, söz konusu ayrıcalığın sınırını iyi çizebilmek yaşamsal önemdedir.¹⁰

Sorumsuzluğun kökeni İngiltere'dedir. *Freedom of speech* yani ifade özgürlüğü ayrıcalığı, ilk kez 16. yüzyılda elde edilmişti; ancak bu özgürlüğü elde etme savaşımı Avam Kamarası üyeleri tarafından 14. yüzyıldan itibaren (1330'larda Lordlar ve Avam Kamarası ayırımının belirginleşmesini takiben) veriliyordu. Diğer demokratik ülkelerde sorumsuzluk, başta anayasalar olmak üzere çoklukla bir tüzel düzenleme konu olurken, özgünlükler ülkesi İngiltere'de, iki meclisin yargılama pratiğinden, zaman içinde doğmuştur. Bu nedenle İngiltere'de sorumsuzluğun kökeni dendiğinde, günümüzdeki durumu ve tarihsel gelişimi anlamak için, bu çalışma kapsamında anlatılması gereksiz ve olanaksız, özellikle içtihat niteliğindeki yargı kararlarını bilmek

10 Kurumun doğasından kaynaklanan 'ayrıcalık – kamu yararı' ikilemi ve sınırlım zaman zaman belirsizliği nedeniyle, adlandırma konusu da tartışmalara, farklı tercihlere neden olmaktadır. Sorumsuzluk, diğer ülkelerin çoğunda, Türkiye'dekine benzer şekilde sözcüğün o dildeki karşılığıdır. Örneğin Fransa'da *irresponsabilité*, Portekiz'de *irresponsabilidade*, İtalya'da *insindacabilità*. Frklı olarak Almanya'da oy ve ifade özgürlüğü anlamında *abstimmung- und redefreiheit*, Avusturya'da mesleki bağışıklık anlamında *berufliche immunitat* sözcükleriyle dile getirilmektedir. Bazı yazarlar, örneğin Smith/Brazier, kurumun amacını tam anlamıyla karşılamadığını düşündükleri 'ayrıcalık' (privilege) ifadesine karşı çıkarak bunun yerine, 'rights and immunities'i öneriyor (Smith/Brazier, 1998: 315). Adlandırma sorunu ayrıca, 1967 yılında, İngiltere'de yayınlanan Bağışıklıklar Komisyonu (Select Committee on Privilege) raporunda da ele alınmıştı. Komisyon, 'parliamentary privilege'teki 'privilege', yani ayrıcalık sözcüğünün, milletvekillerinin 'imtiyazlı bir sınıf' olarak algılanmasına neden olduğunu, bunun yerine 'rights and immunities' yani 'haklar ve bağışıklıklar'ın kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Komisyon, 'breach of privelege' (ayrıcalığın ihlali) yerine de 'contempt'i (riayetsizlik) önermiştir (Marshall,2002). G. Marshall'ın The Queen's College (Oxford)'deki Memorandumu: www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/jtselect/jtpriv/43/8040702.htm. Memorandum, 2002 yılında İngiltere ve Fransa'da bağışıklıklar konusunda, Dr.Geoffrey Marshall tarafından, Oxford'taki The Queen's College'da sunulmuştur. Metnin tümü için bkz. www.parliament.the-stationery-office.co.uk, ayrıca bkz (Sevinç, 2004:13).

gerekmektedir.¹¹ İngiltere’de milletvekillerinin yararlandıkları bağımsızlıkların (dolayısıyla sorumsuzluğun) yasallaştığı tarih 1689’dur. Bugün hala geçerli olan ve tartışmaların, yargı kararlarının kökeninde yer alan Bill of Rights (Haklar Bildirgesi)’in 9. maddesine göre, parlamento üyelerinin, yasama çalışmalarıyla ilgili etkinlikleri nedeniyle parlamento dışında sorumlu tutulamayacakları güvence altına alınmıştır.¹² Söz konusu madde üç yüz yılı aşkın süredir yürürlükte ve uygulamada defalarca yargı kararına konu olup tartışılmıştır, özellikle ‘sözler’ ve ‘yasama çalışması’ ifadeleri açısından. Tartışmalar günümüzde kısmen sürüyor olsa da, aynen Türkiye’ye örneklik etmiş ülke olan Fransa’da olduğu gibi, İngiltere’de milletvekillerinin söz özgürlüklerinin mutlak olduğu söylenmelidir.¹³

11 İngiltere’de, 1337’deki ilk önemli gelişme sayılan parlamento üyesi Thomas Haxey olayından 1689 tarihli Bill Of Rigts’a dek uzanan tarihsel gelişim için önerilebilecek en değerli kaynak hiç kuşkusuz adı yukarıda da anılan Erksine May’in eseridir. Yine bu dönem için ayrıca bkz. Wittke, 1921: 24 vd.; Murno, 1987: 136-137; Loveland, 2000: 213 vd.; Broadley/Ewing, 2003: 214-215; Kıratlı, 1961: 15 vd.; Barnett, 1998: 665 vd.

12 Haklar Bildirgesi’nin 9. maddesine göre, “...parlamento üyesi, parlamentodaki tartışmalardan ya da işlemlerinden dolayı, parlamento dışındaki herhangi bir yerde ya da mahkemede suçlanamaz ve kendisine bu işlemlerden dolayı kendisine parlamento dışında soru yöneltilemez.”

13 Haklar Bildirgesi’nin 9. maddesiyle, parlamento ile mahkemeler arasındaki görev ayrımı belirginleştirilmek istenmiştir. Bu hüküm, ardından 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan siyasal gelişmeler, yargı kararları, yasa değişiklikleriyle birlikte, bir ‘parlamento tüzeti’nin doğmasına yardımcı olmuştur. Mahkemeler ile parlamento, özellikle Avam Kamarası arasındaki yetki savaşı 19. yüzyılın son çeyreğinde çıkarılan yasa ve yapılan reformlarla durulmuştur (örneğin Appellate Jurisdiction Act-1876 ve Judicature Act’lar-1873-75). Sorun şuradan kaynaklanmaktaydı: Meclislerden biri olan Lordlar Kamarası, aynı zamanda İngiltere’nin en yüksek temyiz mahkemesidir. Lordlar Kamarası’nın bu konumu, Avam Kamarası üyeleri için endişe kaynağıydı, çünkü eğer yasama bağımsızlıkları konusunda karar verme yetkisi mahkemelere bırakılırsa, sorun dönüp dolaşıp Lordlar Kamarası’nın önüne gelecek ve milletvekillerinin korunup korunmadığına Lordlar karar verecekti. Ancak 19. yüzyıldan itibaren çıkarılan yasalarla, Mahkeme sadece hukukçu lordlardan (Law Lords) oluşmaya başlamış, bu durum Avam Kamarası’nın endişelerini büyük ölçüde gidermiştir (Wittke,1921:127 vd.). Bu gelişmeler sonucunda, yargıçların parlamentoya ilgili işlerde görüş bildirmemeleri gerektiği, çünkü parlamentonun yasama çalışmalarıyla ilgili sorunlar hakkında kendi tüze ve geleneklerine göre karar vereceği yönünde yaygın bir kanı oluşmuştur. Yani 9. maddedeki ‘yasama çalışmaları’ kavramı, mahkemelerle parlamento arasındaki sınırı çizmiştir.

Türkiye'deki durum

Türkiye'nin anayasal geleneğine sorumsuzluk, ilk kez 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin 47. maddesiyle girmiştir.¹⁴ Sorumsuzluğu Ayan ve Mebusan, dokunulmazlığı ise Mebusan üyeleri için kabul eden bu Anayasaya göre mebuslar, parlamentonun kendi koyduğu kurallara uygun hareket ettikleri sürece, oy ve düşüncelerinden dolayı suçlanamayacaklardı ve sorumsuzluk, 'meclis görüşmeleri' ile sınırlanmıştı. 1921 Anayasası konuyu düzenlemeyen, 1924 ve 1961 Anayasaları'ndaki hükümler büyük ölçüde paraleldir.¹⁵ Her iki Anayasa da, milletvekillerinin meclis içindeki (1961'de 'meclis çalışmaları') oy, düşünce ve demeçlerinden ve bunları meclis dışında tekrarlamaktan dolayı sorumlu tutulamayacaklarını güvence altına almaktadır.¹⁶

1982 Anayasası'nın 83. maddesinin ilk fıkrasındaki düzenleme, 1961'den bir noktada ayrılmaktadır. Hükme göre; "*Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanı'nın teklifi üzerine Meclisçe başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar.*" (md. 83/1) Görüldüğü gibi yeni

14 "Meclis-i Umumi azayı rey ve mütalea beyanında muhtar olarak bunlardan hiçbiri bir güne vaad ü vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütalealardan dolayı bir vech ile itham olunamaz. Meğer ki meclisin nizamname-i dahilisi hilafında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamname-i mezkur hükmünce muamele görür" (Gözübüyük-Kili, 2000:47).

15 Doğrusu, söz konusu hüküm 1924 tarihi için hayli özgürlükçüdür. Aybar 1930'larda yazdığı makalesinde bu durumu şöyle anlamlandırır: Bağımsızlıkların böyle geniş olarak tanınmasının nedeni, yeni kurulan bir devletin meclisinin, devrimleri gerçekleştirmek için tam bir serbestliğe ihtiyacı olmasıdır. Bu nedenle yasama bağımsızlıklarına o zamanın gereklerine uygun genişlik verilmiştir. Ancak Aybar, 1937'de artık ülkenin normal bir hayata geçtiğini ve bağımsızlıkların da normal sınırlar içine sokulması zamanı geldiğini savunmuştur (Aybar,1937:38).

16 1924 Anayasası'ndaki düzenleme, 'Teşkilat-ı Esasiye'nin 10.1.1945 tarihindeki Türkçeleştirilmiş halinden alınmıştır (Gözübüyük- Kili, 2000: 123). Ayrıca, 27 Mayıs darbesinden 1961 Anayasası'nın kabulüne dek geçen zamanda da bağımsızlıklar konusu, tüzel düzenlemelere konu olmuştu. Örneğin, Kurucu Meclis Hakkında Kanun'un (13.12.1960, No:157) 8. maddesindeki düzenleme gibi (Öztürk,1966:7-8). Bu düzenlemenin üç önemli noktası vardı. İlki, sorumsuzluğun meclis içindeki görevlere sıkı sıkıya bağlanması amacı; ikincisi, oy ve sözlerden sorumsuzluğun mutlak olarak tanınması ve kovuşturmanın yapılabilmesi için Meclis kararının özel bir çoğunluğa dayandırılması; üçüncüsü ise, zamanaşımının dava ve ceza zamanaşımı olduğunun tartışmaya yer bırakmayacak açıklıkta belirtilmiş olması.

düzenlemeyle, “o oturumdaki” Başkanlık Divanı'na, milletvekillerinin görüşlerini TBMM dışında tekrarlamalarını engelleyebilecek bir teklif verme hakkı tanınmıştır; tabii, son kararı yine parlamento verecektir.

1982 Anayasası'nda yer alan sorumsuzluğa ilişkin hüküm, ikinci fıkra ve sonrasında düzenlenen dokunulmazlıkla karşılaştırıldığında daha ‘sorunsuzmuş’ gibi görünür. Ancak bu, sadece görüntüdedir. Kuşkusuz bu makalede, bir makalenin kapsamını çok aşan sorunların, aktarılması güç olsa da, yine de temel bazı tartışmalara değinmeden, çok açıkmiş gibi görünen bu hükmü anlamlandırmak olanaksız. Öncelikle, bu sorumsuzluğun milletvekilleri ve bakanlara tanındığını söylemeli. Bakanların ayrıca anılmasının nedeni, Anayasaya göre dışarıdan, yani milletvekili olmayan bir kişinin de bakan olarak atanabilmesidir. Anayasa'nın 112. maddesine göre (4. fıkra), bakanlar kurulu üyelerinden milletvekili olmayanlar, bakan sıfatını taşıdıkları süreçte sorumsuzluktan yararlanır; bu sıfatı kaybederlerse milletvekili olmadıkları için doğal olarak bağışlıklarını da kaybedeceklerdir.¹⁷

Düzenleme çerçevesinde tartışılacak bir sorun, yasama çalışmalarına katılması muhtemel diğer kişilerin, örneğin, parlamentoda dinlenen tanıkların, milletvekillere mektup yazanların, dilekçe verenlerin, görüşmeleri yayınlayanların, komisyonlara davet edilen ve görüşlerine başvuru alan kişilerin yasama sorumsuzluğundan yararlanıp yararlanamayacakları. Türkiye için yanıt açıktır: Milletvekili ve bakan dışındakiler, şu ya da bu şekilde yasama çalışmasına katkı yapıyor olsalar da sorumsuzluktan yararlanamaz. Oysa örneğin İngiltere ve Fransa'da (Fransa'da komisyonlar önünde ‘şahit’ olanlar), parlamentoda uzman, şahit olanlar ya da komisyon önünde dinlenenler de sorumsuzluktan yararlanmaktadır (May, 1957: 59; Lidderdale, 1952:95). Bu yararlanma, yasama çalışmalarının sağlıklı işlemesi açısından son derece

17 Feyzioğlu, Bakanlara tanınan sorumsuzluğu, ‘bakanlık dokunulmazlığı’ olarak adlandırmaktadır. Yazara göre, “...bakanların görevi yasama değil yürütmedir. Bu nedenle bakanların sahip olduğu dokunulmazlığa yasama dokunulmazlığı denilmesi doğru değildir. Bakanların dokunulmazlığı ‘bakanlık dokunulmazlığı’dır” (Feyzioğlu, 1991:27) Böyle bir isimlendirmeye gerek olup olmadığı ve Yazarın gerekçesi kanımca doğru değildir. Anayasa'nın 112. maddesinin son fıkrasına göre, milletvekili olmayan bakanlar da milletvekili andı içerler ve bu sıfatı taşıdıkları süreçte milletvekillerinin tabi oldukları kayıt ve şartlara ve yasama bağışlıklarına sahip bulunurlar. Hükümetin bir üyesi olmaları nedeniyle bakanlar, bağışlıklar açısından, diğer milletvekillerinden ayrı değerlendirilmemelidir. Böyle bir adlandırmanın, kurumun mantığı açısından bir işlev ve anlamı olmaz.

önemlidir.¹⁸ Çünkü parlamentoda görüşüne başvurulmuş kişiler de o sırada yasama çalışmasına dolayısıyla 'ulus iradesinin' oluşumuna katılmaktadır.¹⁹

Bu ve benzeri tartışmaların çözümü açısından kanımca yapılması gereken, öncelikle yasama çalışmasının yapıldığı yer konusunu açıklığa kavuşturmak. Anayasa'da da belirtildiği gibi sorumsuzluk tanınan oy, söz ve düşünceler, meclis çalışması, yani yasama çalışması sırasında sergilenenlerdir. Burada sorumsuzluğun alanını belirleyen, parlamento binası değil, yapılan çalışmanın niteliği, dolayısıyla yasama çalışması olup olmadığıdır. Örneğin parlamento lokantası sorumsuzluğun geçerli olduğu bir mekan değilken, eğer bir komisyon çalışması orada gerçekleştirilirse, lokanta, yasama çalışması yapılan, dolayısıyla o çalışmayı yapanlara sorumsuzluk tanınması gereken bir yer haline gelecektir. Doktrindeki görüşler (Akyürek, 1991:45; Özbudun, 1993:251) ve ilgili İçtüzük hükümleri (özellikle 162. madde) incelendiğinde parlamentoda yasama çalışması yapılan yerlerin *Genel Kurul salonu, komisyonlar, siyasi parti grupları, Başkanlık Divanı ve Danışma Kurulu* olduğu görülecektir. Dolayısıyla bu mekanlarda görüşlerine başvurulmuş kişilerin de milletvekili ya da bakan olmasalar da sorumsuzluktan yararlanacaklarını kabul

18 İngiltere'de, komisyon önünde şahitlik yapan ya da görüşlerine başvurulmuş kişiler de sorumsuzluktan yararlanır ancak meclis üyeleri mahkemelerde şahitlik yapamaz. J.C. (Joint Committee) raporunda, şahitlerin dinlenmeden önce bilgilendirilmeleri gerekliliği önerilirken, bir meclisin, diğer meclis üyesini kendi komisyonu önüne gelmeye zorlayamayacağı da belirtilmiştir. Rapora göre, parlamento üyelerinin, mahkemelerde, şahitlikten bağımsız olmaları kuralı da değiştirilmelidir. İsviçre, Kanada, Hollanda, Yeni Zelanda gibi ülkelerde de sorumsuzluk sadece meclis üyelerine değil aynı zamanda şahitlere, görüşlerine başvurulmuş uzmanlara ve dilekçe sahiplerine de tanınmıştır. Fransa'da, *kural olarak* meclis üyeleri bağımsızlıktan yararlanır. Ancak Fransız yargısı, basın özgürlüğünü güvence altına alan 29.7.1889 Yasası'na dayanarak komisyonlar önünde ifade veren kişilerin de bağımsızlıktan yararlanacaklarını kabul etmiştir. Paris Temyiz Mahkemesi, 16.1.1984 tarihinde verdiği kararda, soruşturma komisyonu önünde ifade veren şahitlerin parlamento tarafından basılan belgelerde yer alan sözlerinden dolayı sorumlu tutulamayacaklarına hükmetmiştir. Bunun istisnası, soruşturmaya ilgisi olmayan hakaret, iftira içeren ifadelerdir (Myttenaere raporu, 1998). İrlanda'da ise şahitlere tanınan bağımsızlık 1997 tarihli, "Privileges and Immunities of Witnesses Act" ile benimsenmiştir (Myttenaere raporu, 1998). Ayrıca bkz. Sevinç, 2004: 26-27.

19 Kuşkusuz, mektup yazan ya da dilekçe veren kişiler de sorumsuzluktan yararlanamıyor. Bu, görüşmeleri yayınlayanların ve milletvekillerinin özel yayınlarından kaynaklanan sorumluluklar konularındaki ayrıntılı bilgi, açıklama ve yargı kararları için bkz. Sevinç, 2004:28 vd.

etmek gerekir.²⁰ Aksi durumda yasama çalışmaları sırasında bilgi ya da görüşlerine başvurulmuş kişilerin kendilerini güvende hissetmeleri olanaksızlaşacak, bu da, çalışmaların sağlıklı yürümesini engelleyecektir.²¹

83. maddenin ilk fıkrasına ilişkin bir başka tartışma konusu, Başkanlık Divanı'na tanınan 'kısıtlama' yetkisidir. Bu yetki, maddeye MGK (Milli Güvenlik Konseyi) tarafından eklenmiştir.²² O oturumdaki Başkanlık Divanı teklif ettiğinde, mecliste çoğunluğu elinde bulunduran iktidarlar, diledikleri

20 Bu noktada TBMM tarafından görevlendirilen ya da görevlendirilmeyen heyetlerin de, ziyaretleri ya da gezileri sırasında dokunulmazlıktan yararlanıp yararlanamayacakları sorulabilir. Yurtiçi ve yurtdışı heyetleriyle ilgili iki ayrı düzenleme söz konusudur. İçtüzük'ün 'Türkiye Büyük Millet Meclisinin heyetle temsili' başlıklı 172. maddesine göre, TBMM'nin temsil edilmesi gereken yurt içindeki törenlerde, Başkan veya Başkanlık Divanı üyeleri TBMM adına hazır bulunur, böyle bir törene bir heyet gönderilmesi gerektiğinde, heyet üyelerinin sayısı Başkan tarafından saptanır ve bu heyette her siyasi parti grubundan en az bir milletvekili bulunur. Yurt dışı heyetleriyle ilgili hüküm ise, 28.3.1990 gün ve 20484 sayılı 'Türkiye Büyük Millet Meclisinin Dış İlişkilerinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun' (R.G. 6.4.1990-3620) da düzenlenmiştir (eski Yasa:16.1.1964 gün ve 378 sayılı, 'Yasama Meclisleri Dış Münasebetlerinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'dur). Yasa'nın altı, sekiz ve onuncu maddeleri konuyla ilgilidir. Yabancı meclislere yapılacak resmi ziyaretleri düzenleyen altıncı maddeye göre, yabancı meclislerden TBMM'ye yapılan ziyaret davetlerine uyup uymamak konusunda karar TBMM Genel Kurulu'nda alınır. Sekizinci maddeye göre, mecliste grubu olan siyasi parti milletvekilleri de, dış temaslara, yürütme organının katılımı (gezi, temas ve toplantılar) dolayısıyla ve Genel Kurul kararıyla katılabilirler. Yine onuncu maddeye göre, siyasi tanıtma faaliyetlerine gönderilecek heyetlerin seçimi de (Dışişleri Bakanlığı'nın gerek görmesi durumunda) Başkanlık Divanı'nın görüş ve önerisi üzerine Genel Kurul kararıyla mümkündür. Görüldüğü gibi, yurt içi ve dışı heyetler Genel Kurul kararıyla, Meclis'i temsilen gönderilmektedir. Bu nedenle bu heyetlerdeki meclis üyelerinin de görevli kabul edilmeleri ve dokunulmazlıktan yararlanmaları gerekmektedir.

21 Örneğin, Emniyet Genel Müdürlüğü İstihbarat Dairesi Eski Başkan Yardımcısı H. Avcı, Susurluk Komisyonu adıyla bilinen, TBMM Araştırma Komisyonu'nda ifade vermiş (5.2.1997) ve bu ifadeler nedeniyle hakkında, temelsiz ve gerçek dışı iddialarda bulunulduğunu iddia eden M. Eymür tarafından mahkemeye verilmiştir. Davacı, 500 milyon tazminat talep etmiş ve Ankara 5. Asliye Hukuk Mahkemesi bu talebi "kişilik haklarına saldırı olmadığı" gerekçesiyle reddetmiştir. Mahkeme davada, davalının bu ifadeyi Komisyon önünde vermiş olmasını göz önünde bulundurmamıştır. H.Avcı, 21.2.1998 tarihinde Ankara 1 No'lu DGM'nin talebiyle tutuklanmış ve 2.3.1998'de tahliye edilmiş, yargılanmakta olduğu davadan da beraat etmiştir (3.3.1998 tarihli gazeteler).

22 Gerekçe için bkz. Gerekçeli Anayasa, 1984:117.

görüşmelerin yayınlanmasını, dolayısıyla 'açıklığını' engelleyebilecektir. Ancak bu düzenleme, bir başka açıdan da yorumlanabilir. Bilindiği gibi Anayasa'daki sorumsuzluk ilkesi gereğince, milletvekillerinin yasama çalışmalarıyla ilgili tüm sözlerinin ve eylemlerinin sorumsuzluktan yararlanacağı, hakaret vs. gibi bu çalışmalarla ilgisi olmayan söz ve eylemlerin ise, meclis disiplin hükümleriyle cezalandırılması gerektiği savunulmaktadır. Bu düşünce, çağcıl demokrasilerin hemen hepsinde kabul görmüştür. Oysa bilindiği gibi Türkiye'de milletvekillerine tüze davası açılmakta ve üyeler tazminata mahkûm edilebilmektedir. Bu uygulamanın altında yatan düşüncenin, tüze ya da mantık dışı temellere dayandığı söylenemez. Örneğin, kürsüde *ırkçı* görüşler ileri süren bir üye, bu görüşlerinden sorumsuz kabul edilirse; sorumsuzluk ilkesi gereği (o sözler dolayısıyla) ömür boyu yargılanamayacaktır. Bu, bir yandan sorumsuzluk ilkesinin gereği gibi görünmekle birlikte, diğer yandan yurttaşlar arasındaki eşitlik ilkesini zedeleyen, ömür boyu süren bir ayrıcalık yaratmak anlamına gelmektedir. İşte bu nedenle, 1982 Anayasası'nın 83. maddesiyle Divan'a tanınan yetki, söz konusu tehlike ya da endişeyi ortadan kaldırıcı şekilde de yorumlanabilir ve yorumlanmalıdır. Divan, tehlikeli bulunduğu görüşlerin dışarıda tekrarlanmasını yasaklamayı teklif edebilir. Bu sayede, hem tekrardan kaynaklanan endişe ortadan kalkacak hem de üye, mecliste dile getirdiği görüş nedeniyle, meclis dışındaki bir organ tarafından yargılanıp hüküm giyme tehlikesinden bağışık olacaktır. Görüşmelerin yayınlanmasının engellenmesi, yukarıda da belirtildiği gibi 'o oturumdaki başkanlık divanının' teklifinin, meclis tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, daha sonraki bir oturumda, önceki oturumdaki bir tartışmanın yayınlanmasının yasaklanmasının teklif edilemeyeceği belirtilmelidir.²³

Oy, söz ve düşüncelerin dışarıdaki tekrarı ifadesindeki 'tekrar' sözcüğünden ise, her ne kadar aksini savunanlar olmuşsa da (örneğin Başgil, 1941:296), sözlerin, aynen değil, özünün yinelenmesini anlamak gerekir.

Sorumsuzluk ilkesi açısından, dikkat çekilmesi gereken bir başka sorun, yasama çalışmaları sırasında ileri sürülen görüşlerin içeriği ve mahkemelerde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusudur. Yasama çalışmaları sırasında hakaret içeren sözler açısından sorumsuzluk ilkesinin geçerli olup olmayacağı tartışmalıdır. Türkiye'de Yargıtay, 1950'lerden sonra, daha önce benimsediği içtihadını değiştirerek, sorumsuzluğu yasama göreviyle sıkıca ilişkilendirmiş, küfür ve hakaretleri yasama görevinin kötüye kullanılması

23 Ancak bu durumla bir kez karşılaşılmış ve bir milletvekilinin 19.1.1988 günü yaptığı gündem dışı konuşmanın dışarıda tekrarı, iki gün sonra meclis kararıyla yasaklanmıştır. Birleşim 12, T.21.1.1988, s.2.

olduğu gerekçesiyle sorumsuzluk kapsamı dışında kabul etmiştir. Kararlarda dikkat çekici bir nokta açılan davaların tüze davası olmasıdır; bu nedenle davalı milletvekillerinin, ceza davası açısından sorumsuzluktan yararlandığı söylenebilir. Demokratik ülkelerdeki genel eğilim ve bağımsızlık kurumunun mantığı gereği, milletvekillerinin yasama çalışması sırasında dile getirdikleri hakaret/küfür niteliğindeki sözlerden sorumlu olmaması gerekir.²⁴ Doktrindeki yaygın görüş de bu yöndedir. Yazarlar, milletvekilinin parlamentodaki sözleri küfür ve hakaret içerse de sorumlu tutulamayacağını, parlamento dışında hesap sorulamayacağını savunmuştur (Aksoy, 1957c:9-10; Arsel, 1965:253-254). Konu üzerine ilk ciddi çalışmayı yapmış olan Kıratlı da, Osman Bölükbaşı'nın parlamentodaki sözleri nedeniyle yargılanıp mahkum edilmesini eleştirmiş ve Anayasa'da sorumsuzluğun hem ceza hem de tüze davalarını kapsamadığı yönünde bir ayrıma gidilmediğini, aksi görüşün kurumun mantığıyla çelişeceğini, bu nedenle de parlamentonun Bölükbaşı'nın dokunulmazlığını kaldırılması kararının Anayasa'ya aykırı olduğunu savunmuş; bu durumdaki bir milletvekilinin sadece disiplin cezası alması gerektiğini belirlemiştir.²⁵ Kıratlı'nın bu görüşünde kritik olan ifade, 'disiplin cezası'dır. Yukarıda, milletvekiline parlamento dışında hesap sorulamayacağı söylenmişti. Bu iki görüş birbirini tamamlar niteliktedir. Milletvekili, yasama çalışması sırasında bir başka milletvekiline hakaret/küfür ettiğinde parlamento dışında hesap vermemelidir; çünkü İttüyük'teki disiplin hükümleri bu davranışı cezalandırmaya elverişlidir. Bu sayede hem bu davranış cezasız kalmayacak

24 Ülkelerin bir kısmında bazı söz ve davranışlar 'kabul edilemez' söz ve davranışlar olarak değerlendirilmiş ve içtüzüklerce sınırlar konmuştur. Örneğin Yeni Zelanda, Avustralya, Kanada gibi Anglo Sakson tüze dizgesine dahil olan ülkelerde, devlet başkanına hakaret (Kanada'da kraliyet ailesine hakaret de yasaktır) ve yargı önündeki sorunla ilgili yapılan değerlendirmeler, gizli oturumlarla ilgili değerlendirme ve yayınlar sorumsuzluktan yararlanamaz. İngiltere'de Avam Kamarası'yla ilgili düzenlemelere göre, meclis üyeleri yargıyı eleştiremez. Ancak bu kurala saygı duymayan (fakat duyması umulan) bir meclis üyesi de sorumsuzluktan yararlanmaktadır (Myttenaere raporu,1998). Almanya'da hakaret, aşağılama içeren sözlerin sorumsuzluktan yararlanamayacağı anayasa hükmüdür. Bununla birlikte, meclis üyeleri, bu durumda da dokunulmazlıkları kaldırılmadan kovuşturulamazlar (Myttenaere raporu,1998).

25 O.Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması tartışmaları için bkz. (*Zabit Ceridesi*, 1957,C.1, s.488-89). Dokunulmazlığın kaldırılmasına ilişkin mazbataya 298 milletvekili oy vermiş, 247 kabul, 49 ret ve iki çekimser oy çıkmıştır (*Zabit Ceridesi*,1957,C.1, s.519).

hem de parlamento kendi üyesinin dolayısıyla da kendi bağımsızlığını korumuş olacaktır.²⁶

Bir diğer sorun, yasama çalışmalarındaki söz ve düşüncelerin²⁷ yargılamada delil olup olamayacağıdır. Bir milletvekili sorumsuzluk kapsamındaki yargılanabilir mi? Sorunun yanıtı, kuşkuyla yer vermeyecek şekilde açıktır: Hayır. Ancak örneğin Demokrat Partili milletvekillerinin yargılanması sırasında, Başbakan, bakan ve milletvekillerinin Genel Kurul ve parti grubundaki konuşmaları mahkemede delil olarak kullanılmıştır. Tabii burada söz konusu olan bir darbe yönetimidir ve tüzel tartışma pek de anlamlı olmayacaktır.²⁸

Bu sorunun ortaya çıktığı bir başka durum, siyasi parti kapatma davalarında yaşanmıştır. Refah Partisi ve Fazilet Partisi kapatma davalarında Anayasa Mahkemesi, kapatmaya neden olarak da gösterilen kişilerin parlamentodaki bazı söz ve davranışlarını delil olarak kullanmıştır.²⁹ Davalı partiler, kullanılan delillerin bir kısmının sorumsuzluk kapsamına girdiğini iddia etmişler ancak Mahkeme bu savunmayı, kişilerin değil partinin yargılandığı gerekçesiyle kabul etmemiştir.³⁰ Konu AİHM'ye de taşınmış ve

²⁶ Ancak anlatıldığı gibi, Yargıtay bu görüşte değildir. Konuya ilişkin bazı kararlar: Yargıtay 4.HD, E.2001/4476, K.2001/8768, K.G. 1.10.2001; Yargıtay 4.HD, E.1996/4-553, K.96/724, K.G. 23.10.1996; Yargıtay 4.HD, E.2002/2268, K.200278008, K.G.25.6.2002. Ayrıca önemli bazı karar örnekleri için bkz. Akyürek, 1991:64 vd.

²⁷ Maddedeki söz ve düşünce ayrımı kafa karışıklığına neden olabilir. Burada düşünceden kastedilen sadece sözün içeriği olarak anlaşılrsa, içeriksiz söz olmayacağına göre çok da anlamlı olmaz. Dolayısıyla burada anlatılan, söz söylemeden, davranışlarla, simgelerle vs. ifade edilen düşünceler olmalı. Örneğin salona bir düşünceyi simgeleyen kıyafetle gelmek, pankart açmak gibi.

²⁸ Menders'in delil olarak kullanılan konuşmaları, milletvekili savunmaları ve ret gerekçelerinin ayrıntısı için bkz. Sungur, 1961:164-169 ve 268-273.

²⁹ RP Kararı: E.1997/1, K.98/1, K.G.16.1.1998, *AMKD/34:762*vd., R.G.22.2.1998-23266; FP Kararı: E.1999/2, K.2001/2, K.G.22.6.2001, *AMKD/37/B:922* vd., R.G. 5.1.2002-24631.

³⁰ Mahkeme, 83. maddenin ilk fıkrası hükmünü andıktan sonra şu saptamayı yapmıştır: "Anayasa'nın bu kuralıyla, Meclis çalışmalarında ulusal istencin en iyi biçimde yansıtılması bakımından milletvekillerinin görevlerini hiçbir etki altında kalmadan yapabilmeleri için kişiliklerine bağlı özel bir koruma getirilmiştir. Bu korumadan parti tüzelkişiliğinin yararlanması söz konusu olamaz. Siyasi Partiler Yasası'nın 103. ve buna dayanak oluşturan Anayasa'nın 69. maddesi uyarınca bir siyasi partinin, yasak fiillerin işlendiği odak haline geldiğinin saptanması, yalnız tüzelkişiliğin faaliyetlerinin değil, üyeler tarafından yürütülen faaliyetlerin de

Mahkeme, Anayasa Mahkemesi'nin gerekçesini yinelemiştir. Doktrinde, Anayasa Mahkemesi'nin görüşünün savunucularından biri Fazıl Sağlam'dır. Sağlam'a göre, Mahkeme'nin bu ön meselenin çözümündeki yaklaşımı, gerekçeleri yeterince aydınlatıcı olmasa da temelde doğrudur: "Çünkü Anayasa'nın gerek 83. ve gerekse 100. maddesi, cezai sorumluluk bakımından milletvekiline ya da bakana kişisel düzeyde bir koruma sağlamaktadır. Buradaki cezai sorumluluk kişilerle ilgili olup, parti tüzel kişiliğinin de aynı korumadan yararlanması bu maddelerin konuluş amacını aşan bir sonuç olur. Bu maddeler, partinin kapatılması yanında geçerliliklerini yine de korumaktadır. Çünkü milletvekilinin veya bakanın partinin kapatılmasına yol açan sözü Mecliste söylenmişse, kendisine cezai yaptırım uygulamak mümkün olamamaktadır" (Sağlam, 1999:142).

Sorunun iki boyutu olduğu söylenebilir: İlki söz ya da davranışların parti kapatma davasında delil olarak kullanılması, diğeri partinin kapatılmasına bağlı olarak o sözleri dile getiren ya da davranışı sergileyen milletvekilinin, üyeliğini kaybetmesi ve belli bir süre yasaklı hale gelmesi. Sorumsuzluk ilkesinin amacı, üyenin görüşlerini 'korkusuzca' dile getirebilmesini sağlamaktır. Parti kapatma davalarında yargılanan üye değil partidir. Dolayısıyla, milletvekilinin parlamentodan başka bir kurum tarafından cezalandırılmayacağı ilkesi zedelenmemektedir. Ancak parti yargılamanın sonucunda kapatılırsa, milletvekilleri açısından bu durumun, sonraki konuşmalarında ve çalışmalarında endişe kaynağı olacağı da kuşkusuzdur. Ayrıca, partinin kapatılması durumunda, sözleri delil olarak kullanılan kişilerin (kapatmaya neden oldukları gerekçesiyle) milletvekilliklerinin düşmesi ve beş yıl süreyle başka bir partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamamaları ise (1982 Anayasası, md.69/9) sorunun, ilkiyle bağlantılı diğeri bir boyutudur. Bu durumda milletvekili, yasama çalışmalarındaki sözleri nedeniyle, bazı siyasal haklarından mahrum bırakılmaktadır.

incelenmesi ile olanaklıdır. Çünkü odak olma durumunun oluşması için gerekli olan yasak eylemlerdeki nitelik ve nicelik ile bunların tekrarındaki kararlılık gibi öğelerin varlığı konusunda, milletvekillerinin Meclis içindeki ve dışındaki söz ve eylemlerinin tümü değerlendirilmedikçe sağlıklı bir sonuca ulaşılamaz. Yasak eylemlerin ağırlık ve yoğunluğu değerlendirilerek partinin kapatılmasına karar verilmesi durumunda, buna neden olanların milletvekilliklerinin sona ermesi ise Anayasa'nın 84. maddesinin öngördüğü özel ve ayrıksı bir yaptırımdır. Anayasanın 83. ve 84. maddelerin getiriliş amaçlarındaki farklılıklar nedeniyle davalı partinin ileri sürdüğü gibi aralarında bir bağlantı kurmak olası değildir" (AMKD/34:1019). Bu görüşe Karşıoy yazan Kılıç'ın düşünceleri için bkz: AMKD/34:1085.

Kuşkusuz bu görüşe karşı, milletvekillerinin düşüncelerini ifade ederken bu kaygıyı taşımaları gerektiği, sorumsuzluğun partiler için değil üyeler için öngörüldüğü, aksi takdirde çifte sorumsuzluğun söz konusu olacağı görüşü de ileri sürülebilir. Çünkü, siyasal parti kapatıldığında, kişinin milletvekilliği otomatik olarak değil, o partinin kapatılmasına neden olduğu için düşmektedir ve burada, 'anayasanın bütünlüğü' ilkesi ile belirlenen, 'pratik uyusum' ilkesi geçerli kabul edilmelidir. Yani, iki ayrı konuyu düzenleyen iki ayrı Anayasa hükmü vardır ve bu hükümler arasında bir çelişki ya da sıradüzen olduğu kabul edilemez. Yine, bu görüşe karşı, yasama sorumsuzluğunun anayasalara girdiği sırada, mücadeleci (militan) demokrasi anlayışının, siyasal partilerin kurumsal güvencelerinin ve demokrasilerdeki belirleyici rollerinin ve bununla bağlı olarak onları bağlayan anayasal değer ve amaçların söz konusu olmadığı da savunulabilir.

Dolayısıyla, bu sorunun çok kesin bir yanıtı olduğu söylenemez. Milletvekillerinin sözlerinin üyesi olduğu partiyi bağlayacağı, kişinin değil, partinin yargılanmakta olduğu makûl ve doğru gerekçelerdir. Diğer yanda da, sorumsuzluk ilkesinin başat amacı durmaktır. Kanımca açık ve tek bir yanıt olmayan bu tartışma, sorumsuzluğun amacı göz önünde bulundurularak sonlandırılmalıdır. Yasama sorumsuzluğunun, bir 'anayasal kurum' olarak gerçekleştirilmeye çalıştığı temel amaçlardan biri, milletvekillerinin, yasama çalışmalarında dile getirdikleri söz ve verdikleri oy nedeniyle 'tedirginlik' yaşamamalarını sağlamaktır. Bu nedenle üyelerin, yasama çalışmalarlarıyla ilişkili söz, oy ve düşünceleri, parti kapatma davaları da dahil olmak üzere mahkemelerde delil olarak kullanılmamalıdır.

Buraya kadarki satırlardan da anlaşılacağı gibi, yasama bağımsızlıklarının ilk ayağı olan sorumsuzluk, hakkında fazla konuşulmamasına karşın hayli tartışmalı bir alandır ve dokunulmazlıklar konusunda anayasa değişikliği yapılması gündeme geldiğinde, tüm bu tartışmalı konular göz önünde bulundurulmalıdır.

Yasama dokunulmazlığı

Yasama bağımsızlıklarının ikincisi olan dokunulmazlık, Türkiye'de konunun asıl tartışmalı yanını oluşturmaktadır. Dokunulmazlık, milletvekillerinin yasama çalışması dışındaki fiilleri ile ilgilidir ve parlamenterlerin yasama çalışmasıyla ilgisi olmayan (bu çalışmalar sırasında ya da öncesi/sonrasında) eylemlerinden dolayı, parlamento kararı olmadıkla kovuşturulamaması anlamına gelir. Tabii dokunulamazlığın, bir ölçüde sorumsuzluğu tamamladığı söylenmelidir. Çünkü üyenin sorumsuzluktan yararlanabilmesinin ön koşulu, parlamentoya gelebilmesi ya da daha doğru bir

adlandırmayla yasama çalışmalarına katılabilmesidir. Buna karşılık dokunulmazlığın sorumsuzluktan bazı temel farkları da vardır: Öncelikle dokunulmazlık, üyelerin, yasama görevi dışındaki fiilleriyle ilgilidir. Bu fiiller yasama çalışması sırasında da gerçekleştirilebilir tabii. İkincisi, tüm kovuşturmalara karşı koruma öngörmez. Üçüncüsü, sorumsuzluk gibi ömür boyu devam etmez yani sürekli değildir. Ayrıca dokunulmazlık parlamento tarafından her zaman kaldırabilir. Sorumsuzluk tüm Batı demokrasilerinde mutlaka yakın (bazı istisnaları olduğu yukarıda belirtilmişti) koruma sağlarken, dokunulmazlık konusunda özellikle Anglo-Sakson ve Kıta Avrupası sistemleri arasında farklılıklar vardır. Kıta Avrupası tüze dizgesine dahil olan ülkelerdeki düzenlemelerin bir ortak özelliği, tamamında ‘suçüstü durumu’ (flagrante delicto)nun dokunulmazlık kapsamı dışında kalmasıdır.

Dokunulmazlığın Fransa kökenli olduğu yönünde bir görüş vardır; ancak bunun pek de doğru olmadığı söylenmelidir. Çünkü gerek Türkiye’de gerekse diğer ülkelerde, sorumsuzluk ve dokunulmazlık ilkelerinin kabulü ve gelişimi eş zamanlı yaşanmış, her iki konudaki düzenlemeler, aynı metinlerde, çoğu zaman iç içe geçmiştir. Anglo-Sakson tüze dizgesine dahil olan ülkelerde de dokunulmazlığın serüveni, sorumsuzluktan kolay kolay ayrı düşünülemez. Kuşkusuz günümüzde bu ülkelerde dokunulmazlık ceza kovuşturmasını engellemediğinden, daha açık bir deyişle dokunulmazlık olmadığından, bu söylenen yadırgatıcı olabilir ancak dokunulmazlığın artık olmaması, İngiltere’deki ‘freedom from arrest’ yani tutuklanmadan bağışık olma ilkesinin evrimini görmeyi engellemez. İngiltere’de dokunulmazlık önceleri sadece tüze davaları dolayısıyla vardı.³¹ Hatta parlamento üyelerinin yanında çalışanlar bile bazı dokunulmazlıklardan yararlanıyordu.³² Ancak 19. yüzyılda kişilerin borçları nedeniyle hapsedilmeleri olanaksız hale geldiği için, tüze davalarına karşı tanınan dokunulmazlık da anlamını yitirdi. Dolayısıyla şu anda İngiltere’de dokunulmazlık yok. Ancak bu, tarihsel sürecin sonucudur. Bu nedenle dokunulamazlığın kökeninin de İngiltere’de olduğunu söylemek çok da yanlış olmasa gerek.³³

31 İngiltere’de tüze davalarında tutuklanmadan bağışıklığın ayrıntısı için ayrıca bkz. May,1957:69.

32 İngiltere’de meclis üyelerinin hizmetlilerinin bağışıklığı Parliamentary Privileges Act (1770) ile kaldırılmıştır (Murno,1987:15).

33 Alex Carroll İngiltere’deki yasama bağışıklıklarını iki başlık altında ele almıştır. Carrol’un sınıflandırmasında, konuşma özgürlüğü, tutuklanmama bağışıklığı ve kralın huzuruna kabul hakkı, Avam Kamarası’nın tarihsel ve tartışılmaz haklarıdır ve her parlamento başlangıcında Speaker tarafından talep edilir. Yazara göre bir de, talep edilmeyen ancak artık parlamento gelenek ve tüzusunin tartışılmaz parçası olan

Amerika'da bağısıklıklar ilk kez Koloniler döneminde gündeme gelmiş ve ilk kez, 1787 Anayasası'nın birinci maddesinin altıncı bölümünün birinci fıkrasında düzenlenmiştir: "Senatörler ve Temsilciler, ihanet (treason), cürüm (felony) ve kamu düzenini ihlal (breach of the peace) halleri dışında, kendi meclislerinin toplantılarına katıldıkları sırada ve toplantıya giderken ya da gelirken tutuklanamaz." Amerika'da bu maddeyle düzenlenen bağısıklığın adı, dokunulmazlık değil, İngiltere'deki gibi, 'tutuklanmama ayrıcalığıdır' (privilege from arrest). Amerika'da da üyelerin yasama çalışmaları dışında bir bağısıklıkları yoktur. Anayasa hükmünden de anlaşılacağı gibi, sadece toplantı sırasında ve toplantıya gidip gelirken (14 gün öncesi ve sonrası) tutuklanamazlar, bunun dışında 'dokunulmazlıkları yoktur'. Yani üyelerin kovuşturulması olanaklıdır. Dokunulmazlık, sadece tüze davalarında geçerlidir ve bunun nedeni, Anayasa'nın hazırlandığı yıllarda kişilerin bu davalar nedeniyle tutuklanmasının mümkün olmasıdır. Günümüzde (aynen İngiltere'de olduğu gibi) tüze davalarından dolayı tutuklama kalktığından, söz konusu dokunulmazlığın da bir işlevi kalmamıştır.

Fransa, Kıta Avrupası tüze dizgesine dahil olması, Kıta'yı 'freedom from arrest'ten farklı bir dokunulmazlık kurumuyla tanıştırması ve Türkiye'ye örneklik etmesi açılarından değerli bir örnektir. Fransa, dokunulmazlık ile 23 Haziran 1789 kararnamesi ile tanışmış (Mirebeau'nun teklifiyle) ve kuruma ilk kez 1791 Anayasası'nın yedinci maddesiyle anayasal nitelik kazandırmıştır. Tarihsel süreci bir yana bırakırsak, Fransa'nın yürürlükte olan 1958 Anayasası'nın 26. maddesine göre (1995 Anayasa değişikliği ardından), parlamento üyeleri, ağır ve orta ağırlıktaki suçlar nedeniyle, Meclis Başkanlık Divanı'nın izni olmadan özgürlüklerinden mahrum bırakılamaz. Suçüstü ya da kesinleşmiş hükümde bu izin aranmaz. Parlamento, milletvekilinin özgürlüğünden mahrum bırakılmasıyla ilgili kararı, toplanma süresince askıya alabilir.

Kıta Avrupası tüze dizgesine dahil olan ülkelerde (Fransa, İtalya, Portekiz, Yunanistan, Almaya, İsviçre, Belçika gibi) dokunulmazlık, parlamenterleri sadece ceza kovuşturmasına (criminal proceedings) karşı korumaktadır. Bu nedenle de milletvekillerine tüze davası açılabilir.³⁴ Anglo

ayrıcalıklar vardır: Parlatentonun kendi oluşumunu ve iç örgütlenmesini düzenleme, bağısıklıkların ihlali (breach of privileges) ve parlatentoya saygısızlığı (contempt of parliament) cezalandırabilme, impeachment bağısıklıkları (Carroll, 2002: 179). Tarihsel süreç için ayrıca bkz: Bkz. Parpworth, 2000:103-106; Murno, 1987:134; Barnett, 1998:633-635; Carroll, 2002:179-80 ve Barnett, 1998:607.

34 İtalya'da Ekim 1993 yılında yapılan Anayasa değişikliğinin ardından ceza kovuşturmasında dokunulamazlık söz konusu olmamaktadır (Myttenaere Raporu, 1998).

Sakson tüzesine dahil olan ülkelerde (İngiltere, Amerika, Kanada, Avustralya gibi) ise, dokunulmazlık sadece tüzel davalarında (civil proceedings) söz konusudur. Dolayısıyla meclis üyeleri hakkında ceza kovuşturması önünde bir engel yoktur. Üyeler ceza kovuşturması nedeniyle özgürlüklerinden mahrum bırakılabilir ve yargılanabilir.³⁵

Türkiye'deki durum

İşte Türkiye'de yıllardır süregelen dokunulmazlık tartışmalarının kökeninde, örnek ülkelerden farklı olarak dokunulmazlık ilkesinin sağladığı zırhın gerekenden daha kalın olması yatmaktadır. Dokunulmazlık ilk kez ve sadece Heyet-i Mebusan üyelerine olmak üzere (ayrıca sorumsuzluktan da ayrı olarak), 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin 79. maddesinde yer almıştır.³⁶ Düzenlemenin sonraki anayasalarla karşılaştırıldığında ilginç olan kısmı, dokunulmazlığın sadece toplanma süresinde geçerli olmasıdır. Dokunulmazlık, yasama bağımsızlıklarına yer vermeyen 1921 Anayasası'nın ardından kabul edilen 1924 Anayasası'nın 17. maddesinde düzenlenmiştir. Sonraki anayasalardan farklı olarak daha kısa bir hükümdür ve dokunulmazlığın istisnası olarak "cinayetten suçüstü yakalanma halini" öngörmüştür.³⁷ 1961 Anayasası'nın 79. maddesinde yer alan dokunulmazlığa ilişkin düzenlemenin, 1924'tekinden önemli farkı, cinayet yerine "ağır cezayı gerektiren suçüstü halini" dokunulmazlığın istisnası olarak kabul etmesidir. Diğer farklar, bugünkü düzenlemeyle benzerlikler içermektedir.

25 yıldır eleştirilen ve değiştirilmesi gerektiği savunulup değiştirilmeyen 1982 Anayasası'nın 83. maddesinin dokunulmazlığa ilişkin ikinci ve sonraki fıkraları şöyledir:

35 Danimarka ve Norveç gibi bir iki ayrıksı ülkede ise dokunulmazlık, milletvekillerini her iki dava türüne karşı koruyor.

36 79. maddeye göre, "Heyeti Mebusanın müddeti içtimaiyesinde azadan hiç biri heyet tarafından ithama sebebi kafi bulunduğuna ekseriyetle karar verilmedikçe veyahut bir cünha veya cinayet icra eder iken veya icrayı müteaki tutulmadıkça tevkif ve muhakeme olunamaz" (Tanilli, 1976:37).

37 Bilindiği gibi, 20.4.1340 (1924) gün ve 491 sayılı yasayla kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 10.1.1945 gün ve 4695 sayılı yasayla değiştirilerek, Türkleştirilmiştir. Anayasa, bu şekliyle yedi yıl yürürlükte kalmış, 24.12.1952 gün ve 5997 sayılı, '491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Tekrar Mer'iyete Konulması Hakkında Kanun' ile, yeniden eski metne dönmüştür. 1924 Anayasası'nın ilk şekliyle, 1945-1952 yılları arasında yürürlükte kalan, Türkleştirilmiş şekli arasında bazı farklar vardır. Bu farkların içeriği konusundaki bilgi için bkz. Sevinç, 2004:123-124.

“...Seçimden önce veya sonra suç işlediği ileri sürülen milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça, tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanmış olmak kaydıyla Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hakkında, seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır; üyelik süresince zamanaşımı işlemez.

Tekrar seçilen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma, Meclisin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasi parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.”

Yürürlükteki düzenleme, bir öncekinden bazı farklılıklar içermektedir. Dokunulmazlığın kendiliğinden kalktığı koşullara bir yenisini daha eklenmiştir. Ancak soruşturmasına seçimden önce başlanmış olmak kaydıyla Anayasa'nın 14. maddesindeki durumlara ilişkin bu istisna hiç uygulanmamıştır. ‘Anayasa’nın 14. maddesi’ ifadesinin TCK’deki karşılığının belirsizliği ve seçilmek için aday olan kişilerin seçimden önce bilinmelerinin olanaklılığı karşısında bu hükmün tehlikeli sonuçları olabileceği söylenmelidir. Bugüne dek hiç uygulanmadığı (ya da uygulanmadığı) da göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu istisnanın belirsiz olduğu kadar gereksiz de olduğu kabul edilebilir.³⁸

38 Maddedeki ‘suç’ ifadesinin, örneğin ‘kabahat’leri kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır. Temmuz 2005’te, birkaç milletvekilinin suç dosyasının Kabahatler Kanunu (1.6.2005 gün ve 5326 sayılı) kapsamında olup olmadığı görevli savcılık tarafından Adalet Bakanlığı aracılığıyla Başkanlığa sorulmuş ve Başkanlık genellikle parasal yaptırım (idari para cezası) öngörülen kabahatleri de 83. maddedeki ‘suç’ kavramı içinde değerlendirmiştir. Dolayısıyla da dokunulmazlık kapsamında kabul etmiştir. Oysa milletvekilini yasama çalışmalarından alıkoymasını mümkün olmayan böyle bir cezanın bu kapsamda değerlendirilmemesi gerekir. Bu konuda, aynı yöndeki değerlendirme ve ayrıntılı bilgi için bkz. Aktaş, 2006:109 vd.

“Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali” istisnası da tanıma muhtaçtır. TCK’de bu kapsama girebilecek çok sayıda suç bulmak olanaklıdır.³⁹ Bu durumu eleştiren Gözler’e göre, “...eğer Anayasada geçen ‘ağır cezalı suçüstü hali’ ibaresini ceza kanunları açısından tanımlarsak, yasama dokunulmazlığı ilkesi zedelenebilir. Birçok ağır cezalı suçüstü hali iddiası nedeniyle, muhalefet milletvekilleri tutuklanabilir ve sorguya çekilebilir. Bu şekilde hareket edilirse yasama dokunulmazlığı, birçok halde işe yaramaz hale gelebilir. Bu nedenle Anayasanın 83. maddesinde geçen ‘ağır cezalı’ ibaresi aslında tartışmalıdır. Geleneksel olarak, yasama dokunulmazlığından adam öldürme, cinayet suçları istisna tutulmaktadır” (Gözler, 2000:325). Gözler, eleştirisinin sonunda, bir de öneri sunuyor: “Bu durum karşısında, kanımızca 1982 Anayasasında geçen ‘ağır cezalı suçüstü hali’ ifadesini ceza hukuku açısından değil, anayasa hukuku açısından tanımlamak gerekir. Zira, anayasa hukuku kavramları bağımsız kavramlardır. Ağır cezalı suçüstü hali yetkili makamlar tarafından suçüstü adam öldürme cürmü olarak yorumlanmalıdır. Eğer Anayasada geçen kavramların ceza kanunlarına göre tanımlanması gerektiği görüşü kabul edilirse, bundan, Anayasanın üstünlüğü ilkesi zarar görebilir. Zira, ceza kanunları Meclisin salt çoğunluğuyla değiştirilebilen kanunlardır. İktidar muhalefet milletvekillerinin yasama çalışmalarına katılmalarını engellemek için ceza kanunlarında değişiklik yaparak, ‘ağır cezalı’ halini, örneğin bir yıl hapis cezası gerektiren suçlar olarak tanımlarsa, yasama dokunulmazlığı kurumu anlamını büyük ölçüde yitirmiş olur. Bu nedenle, kanımızca, Anayasada geçen ‘ağır

39 Batı ülkelerinin tamamına yakınında, “suçüstü”, dokunulmazlığın istisnasını oluşturuyor. Suçüstü durumunda dokunulmazlığın geçerli olmayacağı kuralı, dokunulmazlığın cezai alanda söz konusu olmadığı Anglo Sakson tüzesine dahil ülkelerde geçerli değildir. Bazı ülkelerde ise, Türkiye’de olduğu gibi, suçüstü halinde dokunulmazlığın kalkmış sayılması için, bu suçun belli ağırlıkta olması şartı aranmaktadır. Örneğin Portekiz Anayasası’na göre (md.160/2), suçüstünde yakalanan üyenin fiilinin karşılığının, en az üç yıl hapis cezası olması şarttır. Bu süre, Finlandiya’da altı ay, Makedonya’da ise en az beş yıldır. Suçüstü durumuyla ilgili, ülkeden ülkeye yorum farkları vardır. Örneğin Almanya’da, meclis üyesi, suçü işledikten sonraki gün tutuklansa dahi dokunulmazlıktan yararlanamaz. Bazı ülkeler, suçüstü durumu için cürüm-kabahat ayrımı yapmaktadır. Örneğin Yunanistan’da suçüstü durumundaki suç cürümse, dokunulmazlıktan yararlanamaz. Ama bir kabahat söz konusuysa, suçüstü durumu dahi olsa, kovuşturma için meclisin izni gerekmektedir. Macaristan ve Çek Cumhuriyeti’nde üyeyi suçüstü durumunda tutuklamak olanaklıdır; ancak bunun sürdürülebilmesi için meclis izni gereklidir. İsviçre’de ise bu durumdaki üye, meclis izni dışında, kendisi de tutukluluk durumuna izin verebilmektedir (Myttenaere raporu,1998).

cezalık suçüstü hali' ceza kanunlarına bakılarak tanımlanamaz. Bundan kanımızca 'adam öldürme' suçunu anlamak gerekir" (Gözler, 2000:326).

Gözler'in bu önerisine katılmak güç. Anayasa'da geçen kavramlar, ilgili yasalar tarafından tanımlanabilir. Yasanın, anayasaya aykırılığı durumundaysa, Anayasa Mahkemesi'nin denetimi söz konusu olur. Dolayısıyla, iktidar muhalefet dengelerinden ve iktidardaki hükümetlerin kötü niyetli olabileceği varsayımından hareketle, anayasada geçen bir kavramın ceza kanunlarında tanımlanamayacağı görüşü doğru değildir. Ağır ceza gerektiren suçların çokluğu ve özellikle bu suçların bir kısmının "siyasi suçlar"ı kapsamayı, dolayısıyla suçüstü işlenmeleri durumunda milletvekillerine sağlanan güvenceyi zayıflatacağı görüşü büyük ölçüde doğrudur. Ancak, bu durumda yapılacak olan, Anayasa'da yer alan bir kavramı, olduğundan farklı yorumlamak değil, anayasayı değiştirmek ya da ağır ceza gerektiren suçların sayısını azaltıp tanımlarını daha açık hale getirmek olabilir.⁴⁰

Anayasa'nın 83. maddesinde düzenlenen dokunulmazlık, tutma, sorguya çekme, tutuklama ve yargılama yasaklarını kapsamaktadır. Yine bu maddenin yukarıda alıntılanan dördüncü fıkrasından ise 'soruşturma ve kovuşturma'nın da olanaksız olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla düzenlemeden dokunulmazlığı kaldırmadan soruşturma da yapılamaz sonucu çıkabilir. Maddedeki *kovuşturma* ifadesinin hazırlık soruşturmasını mı, son soruşturma yani yargılama aşamalarını mı kapsadığı çok açık değildir. Ancak kovuşturma, dava açıldıktan sonraki sürece aitmiş gibi görünmekle birlikte, aslında hem hazırlık soruşturması hem de son soruşturma aşamalarında yapılmakta olan bir işlemdir. Savcının dokunulmazlığın kaldırılması talebinde bulunması için öncelikle gerekçeli bir fezlekesi olması, bu fezlekenin hazırlanması içinse, hazırlık soruşturmasına başlanmış olması gerekir. Bu aşamada tutuklama olmayabileceği için, parlamento izni de gerekmemektedir.⁴¹ Anayasa'da parlamento izni olmaksızın

40 Bazı ülkelerde, belli ağırlıktaki suçlar dokunulmazlık kapsamı dışında kalmaktadır. Örneğin Finlandiya Anayasası'na göre (böl.30), milletvekiline isnat edilen suçun cezası altı aydan fazla hapis cezası gerektiriyorsa, dokunulmazlık söz konusu olmaz. Yunanistan (md. 61) ve Portekiz'de (md. 160) yöneltilen suçlamanın en az üç yıl, İsveç'te (böl.3,md.8) ise en az iki yıl hapis cezası öngörmesi gerekmektedir (ECPDR Raporu).

41 Ülkelerin bir kısmında parlamento izni olmadan milletvekilleri hakkında kovuşturmaya başlanabilmesi olanaksızdır (Örneğin, Portekiz (md.160), Yunanistan (md.61), İsviçre (md.162), İspanyol (md.71) Anayasaları). Almanya bu konuda diğer ülkelerde olmayan, ilginç bir uygulamaya sahiptir. 1969 yılından bugüne parlamento izni olmadan düzenli olarak gerçekleştirdiği bir uygulaması vardır: Her seçim döneminin başlangıcında meclis, verdiği kararlar ceza davası nedeniyle hazırlık

yapılamayacağı belirtilen işlemler dışında, güvenlik tedbirlerinin uygulanması konusu da tartışmalıdır. Örneğin kişiyi zorla getirme, eşyasına el koyma, arama (üst ya da mesken), el koyma tedbirleri, milletvekilini özgürlüğünden mahrum bırakmasa da uygulanamamaktadır. Oysa dokunulmazlığın amacı asıl olarak kişinin yasama çalışmasına katılmasının engellenmesidir. Dolayısıyla, örneğin aramanın, bu çalışmayı engelleyeceği savunulamaz.⁴²

Dokunulmazlık, üyelik sıfatının kazanıldığı anda başlar. Bu an, il seçim kurulu tarafından seçildiğine dair belgenin kişiye verildiği andır (Milletvekili Seçim Kanunu'nun 35. ve 36. maddeleri). Milletvekili olmayan bakanlar da atanmalarıyla birlikte, görevde kaldıkları sürede dokunulmazlıktan yararlanır. Bu kural hemen her ülkede (incelenen) geçerlidir. İstisnalar Hollanda ve İsviçre'dir; bu ülkelerde dokunulamazlık milletvekili yeminiyle başlamaktadır. Dokunulmazlık üyelik süresince devam eder; dokunulmazlığı kaldırılıp da yargılanan bir kişinin yeniden milletvekili seçilmesi durumunda, yargılamanın sürmesi, dokunulmazlığın tekrar kaldırılmasına bağlıdır.

Dokunulmazlık üyenin yeniden seçilememesi, istifa, ölüm, üyeliğin düşmesi gibi hallerde sona erer. Tabii Türkiye'de tartışılan bu nedenler değil, dokunulmazlığın parlamento tarafından kaldırılması ile sona ermesidir ki, parlamentodaki çoğunlukların pek yanaşmadığı yöntem de budur. Bir milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması, güç koşullara bağlanmamıştır. Parlamento, basit karar alma yetersayısı ile (şu anda 139'dur) dokunulmazlığın kaldırılmasına karar verebilecektir.⁴³ Dokunulmazlığın kaldırılmasında izlenen yöntem, yani savcılığın talebinden, Genel Kurul'un vereceği karara dek olan aşamalar, bu yazı kapsamında incelenmeyecektir. Ancak şu kadarı söylenmelidir: İçtüzük'te hüküm olmamakla birlikte talep, ceza kovuşturması ile görevli savcılık tarafından yapılır. Söz konusu talep Adalet Bakanlığı'na

soruşturmasına toptan izin vermektedir. Bunun istisnası siyasal içerikli hakaret ya da aşağılamalardır. Ancak yine de, bir ceza davası dolayısıyla hazırlık soruşturmanın başlayabilmesi için (acil durumlar dışında), Bundestag Başkanı'nın haberdar edilmesi gerekmektedir. Almanya'da, meclis üyelerinin odalarında arama yapmanın da şartları vardır. Arama, ancak ilgili milletvekilinin de içinde olduğu bir milletvekili grubu, arama yerinde hazır durumdaysa olanaklıdır. Almanya'da Bundesrat üyelerinin dokunulmazlığı yoktur.

42 Bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgi ve tartışma için bkz: Kunter, 1989:672-679,703-704-712; Toroslu, 1998: 211; Yurtcan, 1994:323 vd.; Centel, 1992:175 vd.; Öztürk/Erdem, 1999: 644 vd.; Erem, 1965: 257-58.

43 İncelenen diğer ülkelerde de durum aynıdır. Kuralın istisnası, dokunulmazlığın kaldırılması için geçerli oyların altıda beşini arayan Finlandiya Anayasası'dır (böl. 30/2).

ulaşır, o da gerekçeli bir yazıyla bu talebi Başbakanlık aracılığıyla Meclis Başkanlığı'na ulaştırır. Bakanlık ya da Başbakanlık süreci durduramaz; sadece iletmekle görevlidirler. Talep parlamentoya ulaştıktan sonraki komisyon aşaması (Adalet ve Anayasa Komisyonu üyelerinden kurulu bir Karma Komisyon ve onun dosyayı gönderdiği Hazırlık Komisyonu aşamaları) 13.4.1973 gün ve 584 karar numaralı İçtüzük'ün 131-134 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Dokunulmazlığın kaldırılması aşamasında tartışmaya değer konu, parlamentonun göz önünde bulunduracağı ölçütlerdir. Anayasa'da ve yürürlükteki İçtüzük'te konuya ilişkin bir düzenleme yok. Parlamento (ve sonrasında eğer bir başvuru olursa Anayasa Mahkemesi), Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün 140. maddesindeki ölçütleri göz önünde bulundurmaktadır. Bunlar, *isnadın ciddiliği, siyasi bir amaca dayanmadığına ikna olunması, fiilin kamuoyundaki etkisi ile üyenin şeref ve haysiyetinin korunmasıdır*. Tabii parlamento bu ölçütleri kullanırken yargının alanına girmemeye ve yöneltilen suçlamanın yargısal değerlendirmesini yapmamaya (zaman zaman kaçınılmaz çakışmalar olsa da) özen göstermelidir. Yani parlamento suç unsuru aramaz, talebin yukarıda sayılan ölçütler bağlamında ciddiyetini saptamaya çalışır. Dokunulmazlığı kaldırılan yani yargılanabilir hale gelen milletvekili ya da onun adına bir başka üye, bu kararın iptali için bir hafta içinde Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilir; Mahkeme kararının 15 gün içinde verir.⁴⁴ İşte Mahkeme'nin, bu kararı verirken de göz önünde bulunduracağı ölçütler, parlamento ile aynıdır. Ölçütlerin değerlendirildiği bu süreçte, parlamentonun yargının, yargının da Genel Kurul'un yetki alanına girmemesi beklenir. Dolayısıyla konu, yasama- yargı ilişkisi açısından önemlidir.⁴⁵

Türkiye'de 83. maddeyi değiştirme denemeleri

44 Milletvekilinin dokunulmazlığının Anayasa Mahkemesi'nin (eğer başvurulduysa) kararından sonra değil, parlamento kararıyla kalktığını kabul etmek gerekir. Mahkeme kararı beklenirken her türlü kovuşturma işlemi yapılabilir.

45 Türkiye'de parlamento, çok eli sıkı davrandığı dokunulmazlıklar konusunda, DEP milletvekilleri söz konusu olduğunda pek duraksamamıştır. Yedi DEP'li milletvekilinin dokunulmazlığı Mart 1994'te kaldırılmıştır (*TBMM Tutanak Dergisi*, C.54, B.78, O.4, B. 2.3.1994) Ardından Anayasa Mahkemesi de, milletvekillerinin karara itirazını yerinde bulmamıştır. Yani Genel Kurul da, Anayasa Mahkemesi de, kararın, yukarıda belirtilen ölçütlerden biri olan, '*siyasi gerekçe ile*' alınmış olmadığına hükmetmiştir. Asıl skandal ise Anayasa Mahkemesi kararlarının Resmi Gazete'de yayınlanmayıp bir süre sonra Mahkeme'nin internet sayfasına konmuş olmasıdır.

1982 Anayasası döneminde 20. ve 21. dönemlerde 83. maddeyi değiştirmek için iki yasa önerisi Genel Kurul'da oylanmış ancak yeterli çoğunluk olmadığından kabul edilmemiştir.⁴⁶ Her iki öneriyle getirilmek istenen değişiklikler benzerdir. Zamanaşımının işlemeyeceği kuralının dava zamanaşımını da kapsadığı, bazı (özellikle yüz kızartıcı) suçlar nedeniyle sorgu ve yargılamada parlamento kararı aranmayacağı, milletvekilleri hakkında açılan ceza davalarında yargılamanın Yargıtay'da yapılacağı, dokunulmazlıkla ilgili işlerin parlamentoya ulaşma tarihinden itibaren en geç üç ay içinde sonuçlandırılacağı, oylamanın Genel Kurul'da gizli oy ile yapılacağı gibi (son iki öneri 21. döneme ait). 2002-2007 arasını kapsayan 22. Dönem'de ise (17.6.2003'te 94. Birleşim'de) konuyu araştırmak (!) üzere bir Meclis Araştırma Komisyonu kurulmasına karar verilmiş ve Komisyon, yaptığı incelemeler sonucunda 83. maddede bir değişiklik yapılmasında, kamu yararı bulunmadığına hükmetmiştir.⁴⁷

Yasama bağımsızlıklarına ilişkin bir öneri

Başlangıçta da söylendiği gibi yasama bağımsızlıkları, diğer tüm anayasal, tüzel konular gibi, görüldüğünden daha çetrefil ve sadece seçim propagandalarında 'oy' konusu olmayacak kadar tartışmalı bir konu. Üstelik sadece dokunulmazlık değil, kürsü dokunulmazlığı olan sorumsuzluk açısından da. Tabii, parti çekişmelerine neden olması, konunun hayli tahrik edici bulunmasından da kaynaklanıyor. Ancak değiştirilirse de, Anayasa'da dokunulmazlıkları kaldırmak için 139 milletvekilinin oyu yeterli. Dolayısıyla, kaldırılmaması, kişilerin yargılanabilir hale gelememesi ya da getirilmemesi, aslında milletvekillerinin iktidarda ya da muhalefette olsunlar, 'değiştirmeme' yönünde zımni bir anlaşma içinde olduklarını da düşündürüyor. Parti programlarına, seçim bildirgelerine bakıldığında da, parlamentoya girme (yani barajı aşma) şansı daha çok olan partilerden sadece AKP ve CHP'nin konuya önem verdiklerini söylemek yanlış olmaz. Ancak AKP, dokunulmazlığı ele aldığı "siyasi ilkeler" başlığı altında ve 18.3.2003'te okunan "hükümet programı"nda, milletvekili dokunulmazlığını, hiçbir bağlantı yokken (herhalde işi yokuşa sürmek için) "tüm kamu görevlilerinin yargılanabilmelerinin önlerindeki engellerin kaldırılması" amacıyla birlikte ele almaktadır. Yinelemek gerekirse, bu iki amaç, birbirinin 'olmazsa olmazı' değildir. CHP ise, dokunulmazlık konusundaki kararlılığını göstermek için milletvekili

46 20. Dönem oylaması: *TBMM Tutanağı*, D.20, YY.4, B.56, 17.3.1999, s.10 vd.; 21.

Dönem oylaması: *TBMM Tutanağı*, D.21, YY.3, B.3, 3.10.2001, s.15.

47 *TBMM Meclis Araştırması Komisyon raporu*, No:10/70, D.22, YY.2, SS.332.

adaylarına, seçildiklerinde dokunulmazlıkların kaldırılması yönünde olumlu oy vereceklerine dair bir 'taahhütname' imzalatmaktadır ki, bu belgenin, sorumsuzluğa sahip milletvekilleri için hiçbir bağlayıcılığı yoktur.⁴⁸

2007'nin 22 Temmuz'unda yapılacak genel seçimlerin ardından oluşacak parlamento döneminde de yasama bağımsızlıkları konusunun gündeme gelmesi olasıdır. İşte muhtemel değişiklik çabaları sırasında yukarıda anlatılmaya çalışılan sorunların, tartışmaların tümü göz önünde bulundurulmalıdır.

Sorunu anlamaya yönelik bu kısa çalışmanın konuya ilişkin önerdiği çözüm çok kısaca, şu şekildedir:

Kürsü dokunulmazlığı yani sorumsuzluk mutlak olmalıdır. Gerektiğinde, milletvekilinin parlamento dışında hesap vermesini engelleyecek disiplin cezaları İçtüzük'te mevcuttur. Kuşkusuz bu sorumsuzluk ve dışarıya hesap vermeme, üçüncü kişiler söz konusu olduğunda geçerli değildir. Yasama çalışmaları dışındaki dokunulmazlık ise, üyelerin, çalışmalardan alıkonulmasını engellemeyi amaçlar şekilde düzenlenmelidir. Yine, milletvekili hakkında ceza kovuşturması yapılabilmesi, evi aranabilmesi, yargılanabilmesidir. Ancak kovuşturma ve yargılama sırasında uygulanabilecek ve milletvekilini özgürlüğünden mahrum bırakacak tedbirler alınmaz. Yani üye, tutulamaz, tutuklanamaz. Kovuşturma sırasında bu önlemlere başvurulabilecek olması, her zaman başvurulması gerektiği anlamına gelmez. Anayasa'ya, 'özgürlüğünden mahrum bırakılmaz' hükmünün konması kurumun işlevine hizmet etmesi açısından yeterli olacaktır. Bu sayede, milletvekillerinin dokunulmazlıklarından vazgeçebilmelerini sağlayacak, ancak kurumun mantığına aykırı olan düzenlemelere ilişkin öneri ve tartışmalar da gereksiz hale gelecektir. Yargılama sonunda hüküm giyen üyenin cezası, milletvekili seçilmeye engel suçtan dolayı verilen bir cezaysa, zaten milletvekilliği düşer. Eğer daha hafif bir ceza söz konusuysa, bunun üyelik sıfatının sona ermesine bırakılması bir sakınca yaratmayacaktır. Bu durumda, 83. maddenin dördüncü fıkrasında yer alan, 'tekrar seçilen bir milletvekili hakkındaki soruşturma ve kovuşturmanın, meclisin dokunulmazlığı yeniden kaldırmasına bağlı olması' hükmüne de gerek kalmayacaktır. Çünkü kişi yeniden seçilse de, dokunulmazlığının kaldırılması söz konusu olmadığı için yargılama süreceği gibi, milletvekillerinin yasama çalışmasıyla ilgisi olmayan eylemlerinden dolayı dokunulmazlıklarının geçerli olduğu süre sorunu da çözülmüş olacaktır. Tutuklamadan bağımsızlık, üyelik boyunca (toplantı zamanları dışında da) sürmelidir.

48 Bu konuya ilişkin bir değerlendirme yazısı için bkz. Murat Sevinç, *CHP'nin son şakası*, 24.6.2007, *Radikal* 2.

Milletvekillerinin ceza davalarının Yargıtay'da görülmesi önerisinin, dokunulmazlıkların sınırlanması gerektiğini düşünenlerin, aksi görüştekileri ikna çabasından öte bir anlam taşımadığı açıktır. Dokunulmazlık, görev dolayısıyla tanınıyorsa, yani kişilerin kişiliklerine tanınan bir ayrıcalık değilse, dokunulmazlığı kaldırılan milletvekillerinin ayrıcalığı/bağıışıklığı olmayan yurttaşların yargılandığı mahkemelerde yargılanmaması için bir neden de yok demektir.

Bu önerinin, Kıta Avrupası tüze dizgesi ile Anglo Sakson modelinin bir karışımı olduğu söylenebilir. Öneriye, Kıta Avrupası dizgesine yakın olması gerektiği, Türkiye'nin kendine özgü koşulları olduğu, dolayısıyla milletvekillerinin bu korumaya gereksinim duyduğu yönünde getirilecek eleştiriye verilecek yanıt, yine Türkiye'nin özgül koşulları olabilir. Türkiye'de Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan gerçek, parlamentonun, üyelerinin yargılanmasını olabildiğince engellemeye çalışmış olmasıdır. 'Olabildiğince' sözcüğü bilinçli olarak kullanılmaktadır. Parlamento, genellikle siyasi davalar, örneğin 'tahkir ve tezyif' suçlaması, iktidara muhalif olanlara düşünceleri nedeniyle açılan davalar ya da kamuoyunda çok ilgi çeken soruşturmalar (örneğin DEP'liler) söz konusu olduğunda dokunulmazlıkları büyük bir hevesle kaldırmakta, oysa kamuoyundaki rahatsızlığın asıl nedeni olan dosyalar konusunda (yolsuzluk dosyaları gibi), hayli 'kollayıcı' davranmaktadır. İlgili Anayasa hükmünün ısrarla değiştirilmemesi de bunun göstergelerinden biridir. Sonuç olarak, Türkiye'de, yasama bağıışıklıklarına ilişkin anayasal hükümler, 'olması gereken korumayı' tam anlamıyla sağlayamazken, olmaması gereken korumayı, kurumdan beklenen işlevin çok ötesinde sağlamaktadır.

Kaynakça

- AKTAŞ, Kadir (2006), "Yasama Dokunulmazlığı Kurumunun Türkiye'deki Gelişimi," *Yasama*, 3:85-114.
- AKYÜREK, Akman (1991), *Parlamentoların Yasama Faaliyetlerinden Dolayı Hukuki ve Cezai Sorumlulukları* (Ankara: Parlamento Hukuku Dizisi, N.1, Başbakanlık Basımevi).
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*.
- ARSEL, İlhan (1955), "Suistimale Uğrıyan Bir İmtiyaz: Teşrii Muafiyet," *Forum*, 2/23:7.
- AYBAR, M.Ali (1937), "Teşrii Masuniyet, Esası ve Tatbik Şekilleri", *IÜHF Mecmuası*, 3:5 40.
- BAKIRCI, Fahri (2000), *TBMM'nin Çalışma Yöntemi* (Ankara: İmge Kitabevi)
- BARENDT, Eric (1998), *An Introduction to Constitutional Law* (Oxford:Oxford University Press).
- BARNETT, Hilaire (1998), *Constitutional and Administrative Law* (London: Cavendish Publishing, 2nd. ed.).
- BAŞGİL, A.Fuat (1941), "Teşrii Masuniyet Meselesi," *IÜHF Mecmuası*, VII/1: 3-39.
- BAYRAM, M.Akif (1993), *Yasama Dokunulmazlığı* (İstanbul:Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Bulletin on Constitutional Case Law* (Strasbourg:Council of Europe)

- BRADLEY, A. (1998), "Parliamentary Privilege- The Relationship Between Courts and Parliament," Memorandum, www.parliament.the-stationary-office.co.uk/pa/jt199899/jtselect/jtpriv/8022402.htm (9.4.2002).
- CARROL, Alex (2002), *Constitutional and Administrative Law* (Essex: Longman, 2nd ed.).
- CENEL, Nur (2001), *Türk Ceza Hukukuna Giriş* (İstanbul: Beta).
- COLIN, Murno (1987), *Studies in Constitutional Law* (London: Butterworths).
- EREM, Faruk (1965), *Türk Ceza Hukuku 2. Cilt* (Ankara: Ajans Türk Matbaası, 2. Bası).
- FEYZİOĞLU, Metin (1991), "Yasama Dokunulmazlığı," *AÜHF Dergisi*, 42/1-4: 21-44.
- Gerekçeli Anayasa* (1984) (Ankara: Değişim Yayınları).
- GÖZLER, Kemal (2000), *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin Kitabevi).
- GÖZLER, Kemal (2001), "Yasama Dokunulmazlığı- Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi," *A.Ü. SBF Dergisi*, 56/3:71-102.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref; KİLİ Suna (2000) *Türk Anayasa Metinleri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları).
- KIRATLI, Metin (1961), *Parlenter Muafiyetler* (Ankara: Sevinç Matbaası).
- KİLMUIR, Viscount (1959), *The Law of Parliamentary Privilege* (London: Athlone Press).
- Kunter, Nurullah (1989), *Ceza Muhakemesi Hukuku* (İstanbul: Yaylacık Matbacılık, 9. Bası).
- KUNTER, Nurullah (1952), "Milletvekillerinin Dokunulmazlığı," *İleri Hukuk Dergisi*, 79:1475-77.
- LİDDERDALE, D.W.S. (1952), *The Parliament of France* (London: Chiswick Pres)
- LOVELAND, Ian (2000), *Constitutional Law, A Critical Introduction* (London: Butterworths, 2nd ed.).
- MARSHALL, Geoffrey (1958), "Privilege and Proceedings in Parliament," *Parliamentary Affairs*, XI/4: 396-404.
- MAY, Erksine (1957), *A Treatise of the Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament* (London: Butterworths, 16th. ed.).
- MİCHAEL, Molan (1997), *Constitutional Law, The Machinery of Government* (London: Old Bailey Pres).
- MYTTENAERE, Robert (1998), "The Immunities of Members of Parliament," www.ipu.org/ASGP-e/Myttengere.pdf-10.1.2003.
- ÖZBUDUN ,Ergun (1993), *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 3. Bası).
- Öztürk, Kazım (1966), *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, C.1,2,3* (Ankara: Ajans Türk Matbaası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları).
- PARPHWORTHS, Neil (2000), *Constitutional and Administrative Law* (London: Butterworths).
- REED, Charles (1999), *Constitutional Law* (London: Old Bailey Pres).
- SAĞLAM, Fazıl (1999), *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları* (İstanbul: Beta).
- SEVİNÇ, Murat (2004), *Türkiye'de Milletvekillerinin Dokunulmazlıkları* (Ankara: Kırilangıç).
- SMİTH, Stanley/ BRAZIER, Rodney (1998), *Constitutional and Administrative Law* (London: Penguin, 8th. ed.).
- SUNGUR, Halis (1961), *Anayasayı İhlal Suçları ve TCK 146 ncı Maddesi Hükümleri* (İstanbul: İstanbul Matbaası).
- TANİLLİ, Server (1976), *Anayasalar ve Siyasal Belgeler* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası).
- TEZİÇ, Erdoğan (1998), *Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 5. Bası).
- TOROSLU, Nevzat (1998), *Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ankara: Savaş Yayınevi).
- ÖZTÜRK, Bahri/ ERDEM, Mustafa/ ÖZBEK, Özer (1999), *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayınevi).